

ИСЛОМ МОЛИЯСИ: ЎЗБЕКИСТОН УЧУН ЯНГИ ИМКОНИАТЛАР

Аброров Сирожиддин Зухридин ўғли -
“Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг
илмий асослари ва муаммолари” илмий тадқиқот маркази
катта илмий ходими, PhD

Имамназаров Жаҳонгир Мухамедович -
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
мустақил изланувчиси

Аннотация. Исломо молия тизими дунёдаги энг тез ривожланаётган тизимлардан бири бўлиб, халқаро даражада ўз ўрнини фаол равишда мустақамлаб ва кенгайтириб бормоқда. Буни исломо молия муассасалари сонининг тез суръатларда ўсиб бориши, анъанавий банклар томонидан исломо дарчалари ва бўлинмаларининг очилиши ва етакчи фонд биржаларида исломо қимматли қоғозлари савдоси ўсиб бораётганлиги исботламоқда. 2008 йилги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, ҳамда COVID-19 туфайли юз берган пандемия даврида юзага келган жаҳон молиявий инқирози, реал тармоққа боғлиқликни тарғиб қилувчи ва жамият тараққиётини мақсад қилувчи исломо молия механизмларини қўллаш ва кенгайтиришни долзарб вазифага айлантирди. Ушбу мақолада Исломо молияси, хусусан, сукук – исломо қимматли қоғозларининг жаҳон молия бозоридаги ҳажми ва аҳамиятининг ўсиши, ҳамда Ўзбекистонда исломо молиясининг жорий ҳолати таҳлил қилинган. Шунингдек, Ўзбекистонда исломо молиясини жорий қилиш ва ривожлантириш билан боғлиқ сўровнома натижалари ҳам келтирилган.

Таянч сўзлар. Исломо молияси, сукук, эмиссия, реал иқтисодиёт, молия бозори, Ўзбекистон, сўровнома.

ИСЛАМСКИЕ ФИНАНСЫ: НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ УЗБЕКИСТАНА

Аброров Сирожиддин Зухридин углы -
PhD, старший научный сотрудник Научно-исследовательского центра
«Научные основы и проблемы развития экономики Узбекистана»

Жаҳонгир Имамназаров Мухамедович -
самостоятельный соискатель Ташкентского
государственного экономического университета

Аннотация: Исламская финансовая система - одна из самых быстрорастущих систем в мире, которая активно укрепляет и расширяет свои позиции на международном уровне. Об этом свидетельствует быстрый рост числа исламских финансовых институтов, открытие исламских окон и филиалов традиционными банками, а также рост продаж исламских ценных бумаг на ведущих фондовых биржах. Глобальный финансово-экономический кризис 2008 года, а также мировой финансовый кризис, вызванный пандемией COVID-19, сделали актуальной задачей применение и расширение исламских финансовых механизмов, которые опираются на реальный сектор и способствуют развитию общества. В данной статье анализируется рост исламского финансового сектора, в частности сукук - исламских ценных бумаг на мировом финансовом рынке, а также текущее состояние исламских финансов в Узбекистане. Также представлены результаты исследования, в том числе опроса, посвященного изучению вопроса внедрения и развития исламских финансов в Узбекистане.

Ключевые слова: Исламские финансы, сукук, выпуск, реальная экономика, финансовый рынок

ISLAMIC FINANCE: NEW OPPORTUNITIES FOR UZBEKISTAN

Sirojiddin Abrorov Zukhriddin o'g'li -
PhD, senior researcher of the Research center
“Scientific bases and issues of economic development of Uzbekistan”

Jahongir Imamnazarov Mukhamedovich -
Researcher of the Tashkent State Economic University

Abstract. The Islamic financial system is one of the fastest-growing systems in the world, which is actively strengthening and expanding its position internationally. This is evidenced by the rapid growth in the number of Islamic financial institutions, the opening of Islamic windows and branches by traditional banks, as well as the growth in sales of Islamic securities on leading stock exchanges. The global financial and economic crisis of 2008 and the global financial crisis caused by the COVID-19 pandemic made it an urgent task to use and expand Islamic financial mechanisms that rely on the real sector and contribute to the development of society. This article analyzes the growth of the Islamic financial sector, particularly Sukuk - Islamic securities in the global financial market and the current state of Islamic finance in Uzbekistan. Also presented are the results of the research, including a survey on the opportunities of introduction and development of Islamic finance in Uzbekistan.

Keywords. Islamic finance, sukuk, issue, real economy, financial market

Кириш. COVID-19 пандемияси оқибатида жаҳон иқтисодиётига етган салбий таъсир ҳа-
нузгача ўз аксини топмоқда. Ҳукуматлар иқти-
содий барқарорликни сақлаб қолиш мақсадида
молиявий тармоқни трансформация қилиш бў-
йича чора-тадбирларни амалга оширмоқда.
Жумладан, Ўзбекистон 2021 йилда сукук – ис-
лом қимматли қоғозларини синов (пилот) усу-
лида чиқаришни режалаштирмоқда. Бу билан
махаллий ва халқаро сармоядорлар маблағла-
рини жалб этиш, молия бозорини ривожланти-
риш ва ислохотлар жараёнини жадаллаштириш
қўзда тутилган[1]. Бундан ташқари, жорий
йилдан бошлаб бир нечта тижорат банклари
“ислом дарчаси” хизматларини йўлга қўйишни
мақсад қилган. Дунё тажрибасидан маълумки,
ушбу жараёнлар ислом молиясини жорий
қилишнинг дастлабки босқичлари ҳисобланади.

Маълумки, Ислом молиясининг асосий
мақсадларидан бири – бу реал иқтисодиётга
таъсир қилиш ва унинг ўсишини таъминлашдан
иборат. Албатта, бу мамлакатда банк хизматла-
ридан фойдаланмаётган мижозлар учун ҳам қўл
келади. Ҳозирги кунда ислом маънавияти
илдизи бақувват бўлган Ўзбекистон, Марказий
Осиёда ислом молияси учун энг истиқболли
мамлакатлардан бири бўлиши мумкин. Муқобил
ва инновацион молиялаштириш усули сифатида
ислом банк-молия хизматларининг, жумладан,
сукук бозорининг халқаро молия бозоридаги
ҳолати ва ривожланиш истиқболларини таҳлил
қилиб, агар бу тизим бизнинг мамлакатда ҳам
татбиқ қилинса, у ҳолда унинг мамлакатимиз
иқтисодиётига таъсирини баҳолаш керак бўла-
ди. Ислом молияси тарихига назар ташласак,
унинг VI аср охирларидан шакллана бошлагани
ни кўришмумкин. Яқин Шарқ, Шимолий Африка
ва Марказий Осиё минтақасида VII асрдан ягона
тизим сифатида тарқалган ислом молиясининг
замонавий тарихи, биз билган янги тизим
сифатида XX асрнинг 50-йилларидан шакллана
бошлаган.

Ўтган асрнинг иккинчи ярмидан аҳолиси-
нинг асосий қисмини мусулмонлар ташкил қи-
ладиган мамлакатлар мустақилликка эришгач
(БАА 1971 йил, Жазоир 1962 йил, Қувайт 1961
йил, Малайзия 1957 йил, Судан 1956 йил,
Покистон 1947 йил), ушбу мамлакатларда катта
миқдорда нефть ва табиий газ конлари топилди
ва улар кенг кўламда қазиб олина бошлади ва
ушбу маҳсулотлар экспортининг ҳажми ҳам
ошиб борди. Ўз навбатида, жаҳон бозорида
нефть нархининг ўсиб бориши мазкур мамла-
катларда йирик жамғармалар шаклланишига
замин яратди. Аммо тўпланган жамғармаларни
мавжуд анъанавий банк-молия маҳсулотлари-
дан фойдаланган ҳолда тасарруф қилиш аҳоли-
сининг аксарияти мусулмонлар бўлган жамият-

лар талабига мос келмаслиги сингари муаммо-
лар пайдо бўла бошлади. Бу эса, ислом дини
тамойилларига асосланган молия тизимини
шакллантириш талабини юзага келтирди.

Ислом дини таможилларига мос келувчи
илк молиявий муассаса Мит Ғамр жамғарма бан-
ки 1963 йилда Мисрда ташкил этилган. Ушбу
жамғарма ислом молиясининг муқобил молия
тизими сифатида ишлай олишини амалда кўр-
сатди. 1975 йилда Ислом тараққиёт банкининг
таъсис этилиши ислом молиясининг глобал бос-
қичга ўтганлигини жаҳон ҳамжамиятига эълон
қилди. Шундан бошлаб ислом молия муассаса-
лари сони ортиб, уларнинг географик қамрови
кенгайиб борди.

Ислом молиявий маҳсулотлари жаҳон
миқёсида XX аср иккинчи ярмида жадаллик
билан жорий этилиб, ривожланган бўлса, XXI
асрда ислом молиясининг молиявий инқироз-
ларга бардошлилиги, хатарларнинг адолатли
тақсимланиши, реал активларга асосланганлиги
ва иқтисодиётда қиймат яратиш учун хизмат
қилиши каби омиллар ҳисобига ўз жозибадор-
лигини оширди. Ислом молияси хизмат ва маҳ-
сулотларидан, хусусан, сукукдан мусулмонлар
кам истиқомат қилувчи ривожланган мамлакат-
ларда ҳам кенг фойдаланиш бошланди.

Изланишлар шуни кўрсатадики, ислом
молиясининг жаҳон молияси таркибидаги улу-
ши кам бўлса-да, унинг ўсиш суръати тез ва
самарадорлиги юқори бўлмоқда.

Адабиётлар таҳлили. МДХ мамлакатлари
олимларидан В.Антропов[2], Т.Гафурова[3],
С.Мокина[4], О.Трофимова [5], И.А.Зарипов [6],
ва И.Беккин[7] сингари олимлар илмий ишларида
ислом қимматли қоғозлари ва ислом молиясига
оид масалалар ўз аксини топган.

Ўзбекистонлик тадқиқотчилар Х.Хасанов
[8] [9], М.Султанов [10], ва О.Давлатяровларнинг
[9] илмий ишларида ҳам мазкур соҳа бўйича
изланишлар олиб борилган ва бу ишлар бугунги
кунда давом этмоқда. Шунингдек, Б.Жўраев [11]
[12] [13] томонидан ислом молиясига оид баъзи
адабиётлар рус тилидан ўзбек тилига таржима
қилинган. Амалга оширилган ушбу илмий иш-
лар ислом молиясининг назарий асослари ва
ислом молия муассасалари фаолиятига оид бў-
либ, сукуклар илмий асосда тадқиқ қилинмаган.

Сукук билан боғлиқ илмий ишлар ортиб
бораётган бўлса-да, бошқа соҳаларга нисбатан
камлигича қолмоқда. Шу сабабли, фонд бозори
фаоллигини ошириш ва аҳоли пул маблағлари-
ни жалб этиш мақсадида Ўзбекистонда сукукни
жорий этиш билан боғлиқ тадқиқотларни амал-
га ошириш бугунги кунда жуда муҳим.

Ибраҳим ва Минаи корхоналарга инвести-
ция жалб этишда сукукларнинг аҳамияти юза-
сидан ўрганишлар олиб борган [15]. Натижалар

шуни кўрсатадики, кичикроқ ва инвестицион салоҳияти юқори бўлган корхоналар сукук эмиссия қилиши мақсадга мувофиқ. Шунингдек, ҳукуматнинг сукук бозорини қўллаб-қувватлаши ижобий натижа бериши муқаррар.

Тадқиқотлар ЯИМ, истеъмол нархлари индекси ва ишлаб чиқариш нархлари индекси каби макроиқтисодий омилларнинг сукук бозори ривожланишига таъсири борлигидан далолат бермоқда [16]. Аммо инфляция ва банк тармоғи кўлами сингари айрим макроиқтисодий кўрсаткичларнинг бу турдаги ислом молияси маҳсулотига сезиларли таъсир даражаси мавжуд эмас. Яна бир муҳим нарса шуки, мусулмон аҳолиси сонининг ўсиши сукук бозорининг ривожига ижобий таъсир этса, мамлакат аҳолисининг этник бўлиниши аҳамиятсиз бўлиб қолиши маълум бўлган [17]. Саид ва Грасса изланишларида сукук бозори учун таъсир этувчи бир неча омиллар 10 та мамлакат кесимида 2003-2012 йиллар учун тадқиқ қилинган ҳамда якунида қуйидаги омиллар сукук бозорига сезиларли ижобий таъсир этиши хулоса қилинган:

- харид қобилияти паритети бўйича ЯИМ аҳоли жон бошига;
- облигациялар бозори ҳажми;
- савдонинг очиқлиги;
- аҳоли сони;
- аҳоли таркибида мусулмонлар улуши;
- қонун устуворлиги;
- порахўрлик (коррупция) индекси;
- ислом молиясини тартибга солувчи қонунчилик.

Сукук бозорига сезиларли таъсирга эга бўлмаган омиллар:

- инфляция;
- нефть қазиб олиш ҳажми;
- нефть экспорти кўрсаткичлари;
- Дубай қарз инқирози (2009);
- ислом банкчилиги кўлами;
- кредит рейтинги;
- аҳолининг этник бўлиниши

Сукук бозорига кам салбий таъсирга эга омиллар эса қуйидагилар келтирилган:

- фоиз даражаси (ставкаси);
- жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози.

Сукукларнинг иқтисодиётга таъсири борада амалга оширилган илмий ишлар кам бўлиб, бу борада илк уриниш сукук эмиссиясининг ЯИМ, ялпи асосий капитал ҳажми ошиши ва савдо жараёнларига таъсирини ўрганишга қаратилган [18]. Ушбу илмий ишда сукук эмиссиясининг 2005-2012 йилларда ЯИМ, асосий капитал ҳажми ошиши ва савдо жараёнларга таъсири кўриб чиқилган бўлиб, унда барча эмитент мамлакатлар биргаликда олинганда сукук эмиссияси ЯИМга ижобий таъсир этиши аниқланган. Ўрганишлар кутилганидек натижа бермаган

бўлса-да, янги йўналишга қўл урилганлиги билан аҳамиятли ҳисобланади. Бу йўналишдаги кейинги изланиш салмоқли натижаларга эришганлиги билан эътиборга моликдир [19]. Иш бошқа омиллар ва услубнинг танланганлиги билан аввалгисидан фарқ қилади. 2000-2015 йилларда сукук эмиссия қилувчи мамлакатлар иқтисодий ривожланишига сукукларнинг таъсири ўрганилган. Ундаги натижага кўра, сукуклар узоқ муддатли давр учун иқтисодий ўсишни қўллаб-қувватлайди. Бунда корпоратив ва давлат сукуклари бир хил аҳамият касб этади.

Тадқиқот методологияси. Мақолада илмий абстракциялаш, эмпирик, тасвирий статистика, эксперт баҳолаш, гуруҳлаштириш, динамик таҳлил, сўровнома усулларидан фойдаланилган.

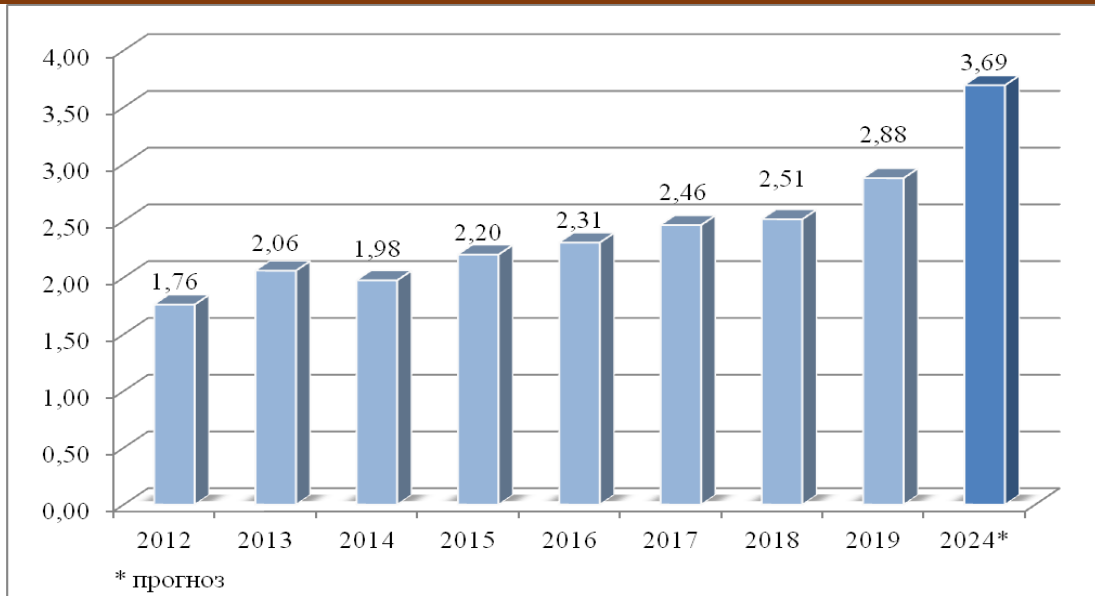
Таҳлил ва натижалар муҳокамаси. Хусусий тармоқни ривожлантириш Ислом корпорацияси (ICD) томонидан тақдим қилинган ҳисобот маълумотларига кўра, Ислом молияси ялпи активлари ўсиш тенденцияси 2019 йилда 14% ўсиш суръати билан 2,880 млрд. АҚШ долларини ташкил этди (1-расм). Ислом банклари жаҳон ислом молия активларининг асосий қисмини ташкил этади. 2019 йилда ушбу тармоқ 14 фоизга ўсди ва 1,99 триллион АҚШ долларини ташкил этди. Таъкидлаш жоизки, дунё миқёсида ислом молияси ялпи активларининг ўсиши 2024 йилга бориб эса 3,690 млрд. АҚШ долларига етиши кутилмоқда.

Ислом молияси тизимида нисбатан янги йўналиш ҳисобланган сукук – ислом қимматли қоғозлари жадал суратлар билан ривожланиб бормоқда.

Тарихий ҳужжатларга кўра, сукук масаласи биринчи марта Имом Моликнинг “Ал-Муваatto” асарида келтирилган. Бу механизм VII асрда Умавийлар халифалиги даврида амал қилган. Унга кўра ҳарбийларга бериладиган маошнинг бир қисми нақд пулда, қолган қисми эса озик-овқат сертификатлари билан тўланган. Ушбу сертификатлар уни чиқарган томондан муайян муддатда сотиб олиниши (сўндирилиши) кўзда тутилган. Шу белгиланган муддатга қадар сертификат эгалари уни учинчи тарафга сотиш имкониятига эга бўлишган [21].

Замонавий шаклдаги сукук эмиссияси чиқариш учун 1978 йилда Иордания ва 1980 йилда Покистонда уринишлар бўлган. Аммо бозордаги инфратузилма ва шаффофлик даражасининг етарли эмаслиги сабабли бу уринишлар муваффақиятсиз якунланган. Муваффақиятли ҳисобланган илк сукук 1990 йилда Малайзияда 125 миллион малайзия ринггити (32,9 млн. АҚШ доллари) қийматида чиқарилган. Шундан сўнг, 2001 йилга қадар бирорта сукук эмиссия қилинмаган.

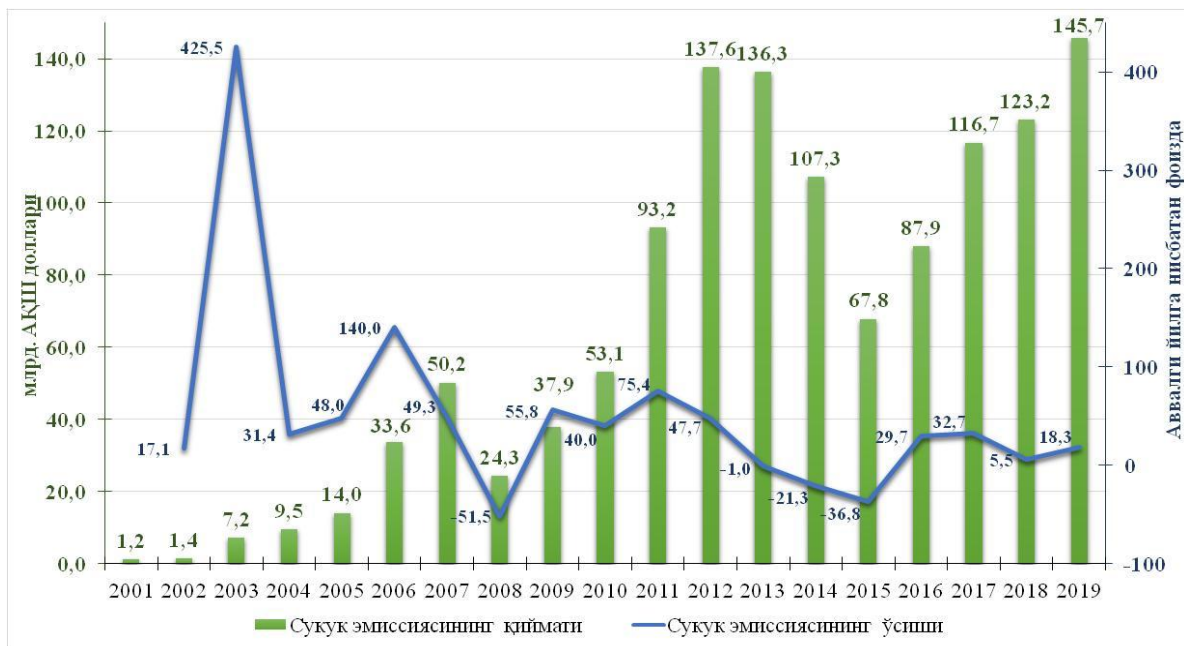
МОЛИЯ ВА СОЛИҚЛАР

1-расм. Дунё миқёсида ислом молияси ялпи активлари ўсиш суръатлари (млрд. АҚШ доллари) [20].

Сукуклар XXI асрга келибгина жадал ривожлана бошлади ва сўнгги 20 йилда муайян ўсиш кузатилмоқда. 2001 йилда йиллик 1,2 млрд. АҚШ доллари миқдорига сукук чиқарилган бўлса, 2019 йил якунига кўра, йил давомида чиқарилган жами сукуклар ҳажми 145,7 млрд. АҚШ долларига етган (2-расм). Таъкидлаш лозим, 2019 йил энг кўп сукук чиқарилган йил бўлган. Умуман олганди, 2020 йилга қадар жа-

ҳонда қарийб 1,25 трлн. АҚШ долларлик сукук эмиссия қилинган[22]. Ушбу маълумотлар ўтган йигирма йил давомида ҳар йили сукук чиқариш орқали йирик инвестициялар жалб этилганлигидан далолат беради. Ўсиш даражалари турлича бўлса-да, йиллик эмиссиянинг амалга оширилиши сукукка бўлган барқарор талабнинг мавжудлигини англатади.

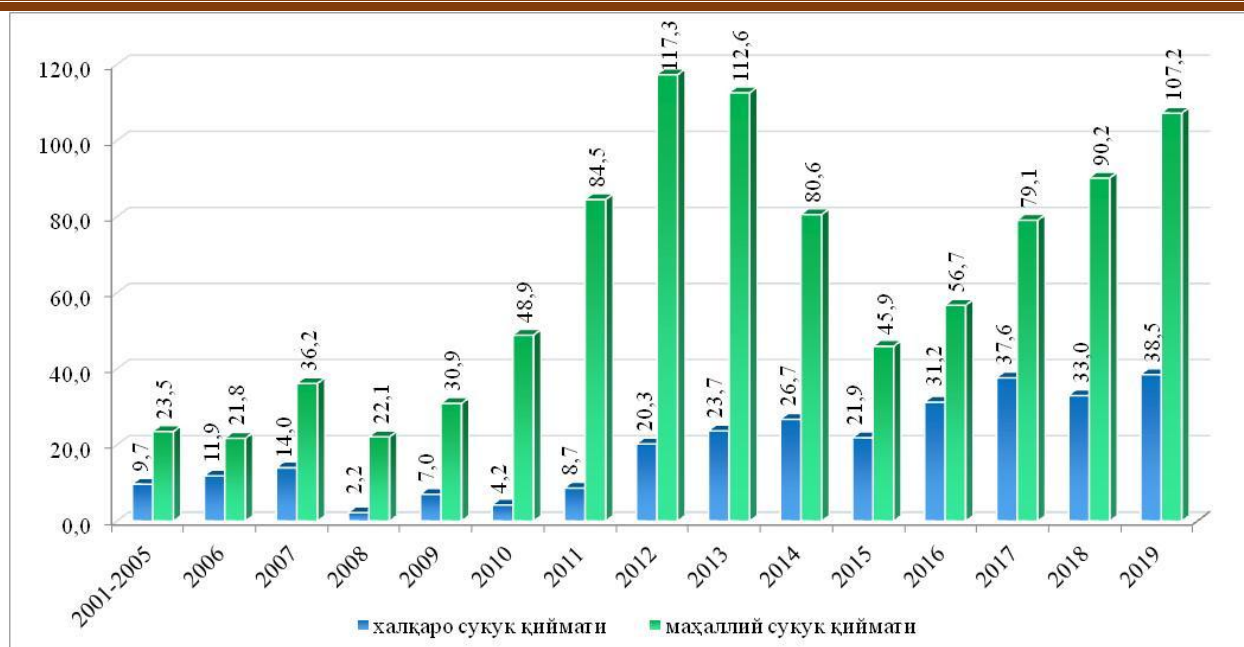

2-расм. Жаҳонда сукук эмиссияси ҳажми динамикаси [22].

Сукукларнинг асосий қисми маҳаллий сармоядорлар учун чиқарилиб, мамлакат ичида жойлаштирилган. 2001-2019 йиллар давомида эмиссия қилинган сукукларнинг 76,7% маҳаллий сукуклар ҳисобланади (3-расм). 2019 йилда сўнгги йиллардаги ўсиш тенденциясини сақлаб

қолган ҳолда 107,2 млрд. АҚШ доллари миқдорига маҳаллий сукуклар жойлаштирилган. Ўтган давр мобайнида энг кўп маҳаллий сукук эмиссияси 2012 йилга тўғри келиб, 117,3. млрд. АҚШ долларини ташкил этган.

МОЛИЯ ВА СОЛИҚЛАР

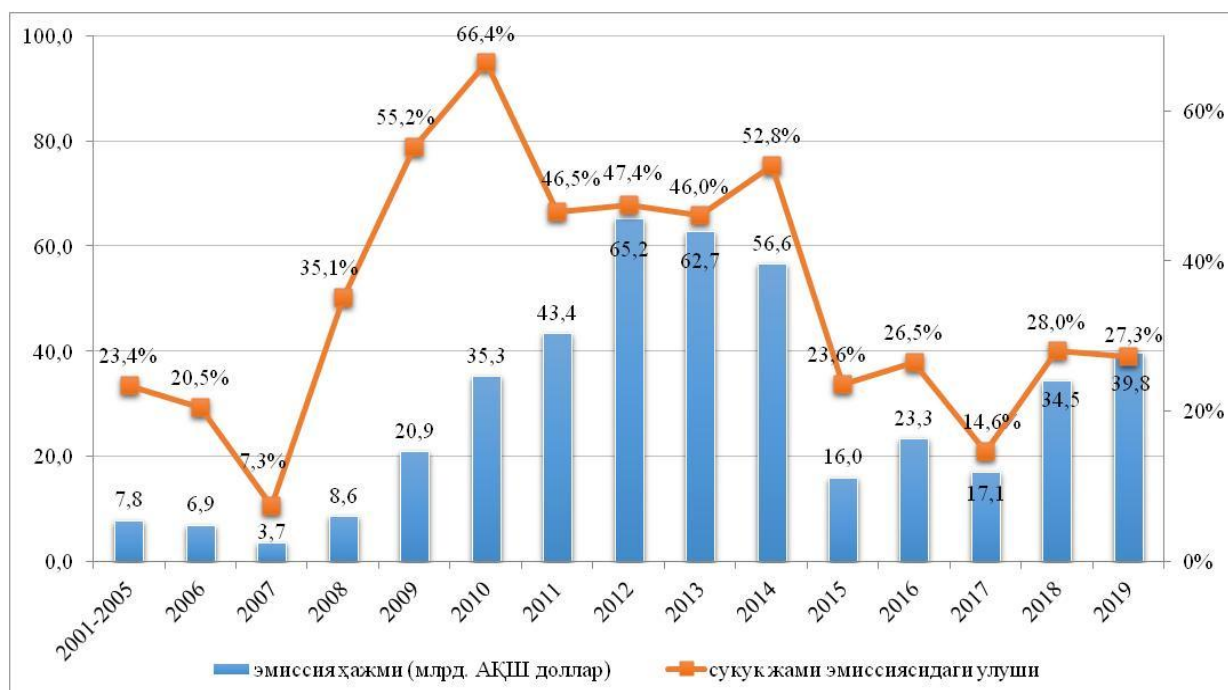
3-расм. Жаҳонда халқаро ва маҳаллий сукук эмиссияси ҳажми динамикаси (млрд. АҚШ доллар) [22].

Хорижий инвестицияларни жалб этишда сукуклар эмиссиясидан фойдаланиш салмоғи ортиб бормоқда. Таҳлил қилинаётган давр мобайнида 290,6 млрд. АҚШ доллари қийматидаги халқаро сукуклар жойлаштирилган бўлиб, шундан 38,5 млрд. АҚШ доллари 2019 йил ҳиссасига тўғри келади. Бу энг юқори йиллик кўрсаткич ҳисобланади.

Ислом молия муассасалари учун ликвидликни таъминлашда сўндирилиш муддати бир йилгача бўлган сукуклардан кенг фойдаланилади. 2001-2019 йиллар давомида 441,7 млрд.

АҚШ доллари қийматига эга қисқа муддатли сукук эмиссиялари амалга оширилган ва бу мос даврдаги жами сукук эмиссиясининг 35,4 %ни ташкил қилган (4-расм).

Қисқа муддатли сукуклар 2012 йилда энг кўп чиқарилган бўлиб, 65,2 млрд. АҚШ долларига тенг бўлган. Бироқ, 2015 йилдан Малайзия Марказий банки қисқа муддатли сукуклар чиқариш бўйича ўз сиёсатини ўзгартириши оқибатида, уларнинг чиқарилиши қисқарди ва жаҳон сукук бозоридаги ҳажми кескин тушиб кетди.

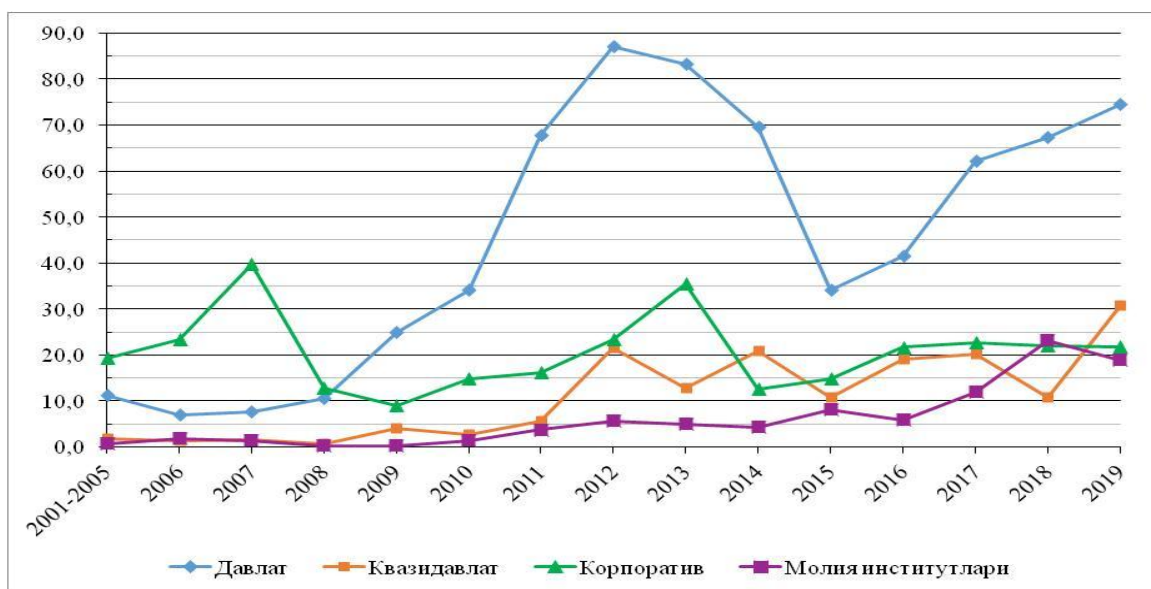

4-расм. Жаҳонда қисқа муддатли сукук эмиссияси ҳажми динамикаси [22].

Бу асосан қисқа муддатли маҳаллий сукуклар ҳиссасига тўғри келган. 2007-2012 йилларда деярли чиқарилмаган қисқа муддатли халқаро сукуклар ҳажми 2013 йилда жонланиб, 2014 йилдан буён ошиб келмоқда. Баҳрайн Марказий банки 2007 йилдан қисқа муддатли халқаро сукуклар эмиссиясини тўхтатган бўлса, 2013 йилдан бозордаги янги иштирокчи Халқаро ислом ликвидлик менежменти корпорацияси бу турдаги сертификатларини чиқара бошлаган. 2019 йилда қисқа муддатли сукуклар эмиссиясининг 22,7 фоизи халқаро тоифада, 77,3% фоизи эса маҳаллий тоифада чиқарилган.

Сукук эмиссиясини эмитентнинг ташкилий-ҳуқуқий шаклига кўра ажратиб ўрганилса, давлат томонидан чиқарилганлари асосий қисми ташкил этиши кузатилади. Давлат сукуклари 2001-2019 йиллардаги жами эмиссиянинг 54,7%ни ташкил этган (5-расм). Давр бошида корпоратив сукуклар устуворликка эга бўлиб, 2008 йилдан уларнинг улуши камайиб, давлат сукукларидан кейинги ўринга тушган.

2019 йилдаги эмиссиянинг 51,0%и давлат, 14,9 %и корпоратив, 21,2 %и квази-давлат ва 12,9 %и молия муассасалари сукукларидан иборат бўлиб, давлат ҳамда квази-давлат сукукларининг биргаликдаги улуши 72,2%ни ташкил этган. Бу ҳолат сукуклар орқали давлат-хусусий шерикчилигидаги ва инфратузилмани ривожлантириш бўйича лойиҳаларига инвестициялар самарали жалб этилаётганлигини кўрсатади. 2001-2019 йиллар оралиғида 847,0 млрд. АҚШ доллари қийматидаги инвестициялар айнан шундай лойиҳаларга йўналтирилган. Ижтимоий лойиҳаларни молиялаштириш учун чиқарилган қимматли қоғозлар муваффақиятли жойлаштирилаётганлигининг бошқа омилларини ҳам унутмаслик керак. Исломи динида хайр-саховат ва сахийлик инсоннинг олижаноб сифатларидан эканлиги ҳамда жамият манфаатлари шахснинг манфаатларидан устунроқ бўлиши таъкидланади. Исломи молиясида фойда олиш масаласи ижтимоий масъуллик билан уйғун бўлиши лозим.

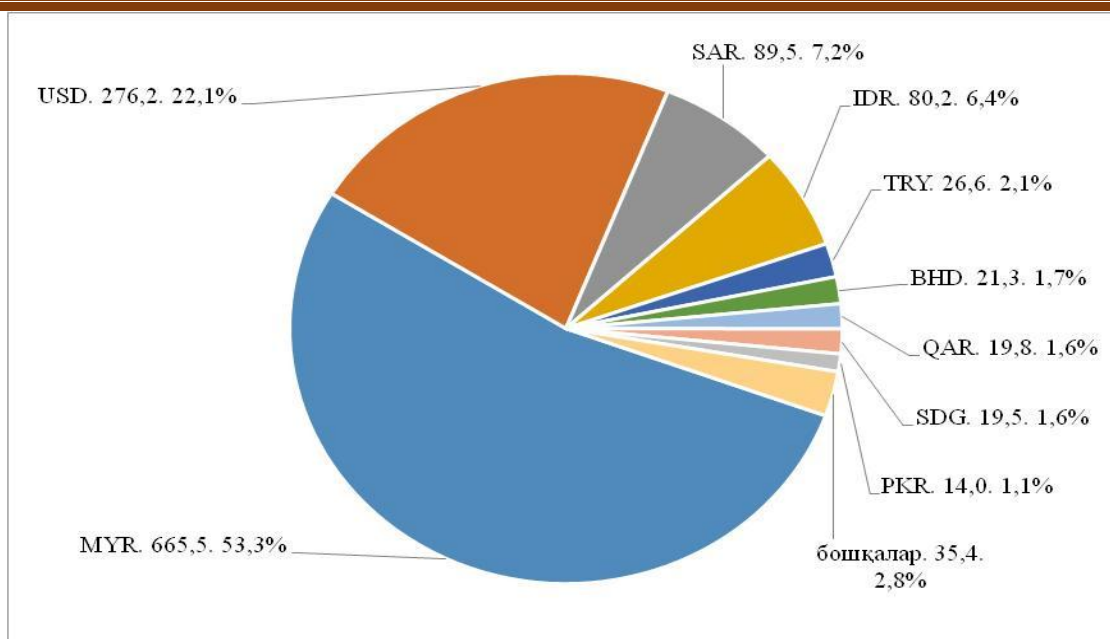
5-расм. Жаҳонда эмитентларнинг ташкилий-ҳуқуқий шаклига кўра сукук эмиссияси ҳажми динамикаси (млрд. АҚШ доллари) [22]

Жаҳон бўйича 2019 йил якунига қадар 25 та валютада сукук чиқарилган бўлиб, унда Малайзия ринггити 53,3 фоизлик улуш ёки 665,5 млрд. АҚШ долларига тенг қиймат билан етакчилик қилган (6-расм). Валюталар кесимида АҚШ доллари 22,1% (276,2 млрд.) ва Саудия Арабистони риёли 7,2% (89,5 млрд. АҚШ доллари)лик улуш билан учликдан ўрин олган. Шунингдек, Индонезия рупийси (6,4 %, 80,2 млрд. АҚШ доллари) ва турк лираси (2,1 %, 26,6 млрд. АҚШ доллари) қиймати бўйича энг кўп эмиссия қилинган валюталардан ҳисобланади.

АҚШ долларидан ташқари халқаро тан олинган валюталардан ҳисобланувчи Буюк Британия фунт стерлинги, евро ва Хитой юани-

да ҳам сукук чиқарилган бўлиб, жами 283,0 млрд. АҚШ доллари (22,7 %)га тенг бўлган. Эътиборли жиҳати шундаки, бу қиймат халқаро сукуклар қийматидан кам. Бу эса, халқаро сукуклар маҳаллий валютада ҳам чиқарилаётганлигини англатади.

Ўзбекистонда молия бозорини ривожлантириш мақсадида ислом молияси инструментларидан тўлиқ фойдаланиш учун ҳуқуқий асос мавжуд бўлмаса-да, ислом молиясининг айрим жиҳатларини учратиш мумкин. Бу эса ислом молияси, хусусан, сукукларни татбиқ қилиш учун асос бўлиб хизмат қилади. Бу жиҳатлар қисқача қуйидагилардан иборат:

6-расм. Жаҳон валюталари кесимида сукук эмиссияси ҳажми, 2001-2019 йиллар (млрд. АҚШ доллари) [22]

Ўзбекистон Республикаси 2003 йилда Ислом тараққиёт банкига ва 2004 йилда Хусусий тармоқни ривожлантириш бўйича ислом корпорациясига аъзо бўлган. Эълон қилинган маълумотга кўра, Ислом тараққиёт банки гуруҳи томонидан Ўзбекистон Республикасидаги лойиҳаларни молиялаштиришни бошлангандан сўнг жами портфель қиймати 2,4 млрд. АҚШ долларини ташкил этган [23];

2011 йилда ислом ижара фаолияти билан шуғулланувчи “TAIBA LEASING” МЧЖ ҚК (taibaleasing.com); ва 2020 йилда мудораба ва муробаҳа тамойили бўйича ишловчи “Iman invest” МЧЖ (iman.uz) ташкил этилди;

2018 йил 16 апрелда Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5416-сон фармони билан ислом иқтисодиёти ва молияси мутахассислиги бўйича кадрлар тайёрловчи Ўзбекистон халқаро ислом академияси ташкил этилди;

2019 йил февралдан эса мамлакатимиз Халқаро ислом савдо-молия ташкилоти ва Инвестициялар ва экспорт кредитларини суғурталаш ислом корпорациясига аъзоликка қабул қилинди ва давлатимиз шу орқали Ислом тараққиёт банки гуруҳининг барча ташкилотларига аъзоликни қўлга киритди;

2019 йил 5 мартда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ислом тараққиёт банки гуруҳи ва Араб мувофиқлаштириш гуруҳи фондлари билан ҳамкорликни янада кенгайтириш ва чуқурлаштириш чоралари тўғрисида”ги ПҚ-4224-сонли қарори қабул қилинди;

2021 йил 13 апрелда сукук чиқарилишини назарда тутувчи Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-6207 фармони қабул қилинди;

9 та тижорат банки ва Хусусий тармоқни ривожлантириш ислом корпорацияси ўртасида “ислом дарчалари” очиш бўйича келишувга эришилган.

Ўзбекистон аҳолисининг 90%дан ортиғи мусулмонлар эканлиги ислом тамойилларига асосланган қимматли қоғозларга талаб юқори бўлиши мумкинлигини англатади.

Ўзбекистонда ислом молия маҳсулотларини татбиқ қилиш имкониятлари, ҳамда уларга бўлган талаб ва эҳтиёжни сўровнома асосида баҳолаш

Ислом молиясини мамлакатда татбиқ қилиш масаласида бирор бир таклиф киритишдан олдин тадбиркорлар, банклар ва аҳолининг бу масаладаги фикрини ўрганиш фоят муҳим деб ҳисоблангани боис ушбу гуруҳлар орасида сўровнома ўтказилди [24]

Сўровнома ўтказишдан асосий мақсад аҳоли ва тадбиркорлар ўз молиявий эҳтиёжларини амалдаги банк-молия муассасалари орқали қанчалик даражада қондира олаётганлиги, бу жараёнда улар қандай (расмий ва норасмий) тўсиқларга дуч келаётганлиги, ҳамда улар томонидан ислом молия муассасалари ва уларнинг молиявий маҳсулотларига бўлган талабни ўрганиш бўлди.

Сўровнома 5 қисмдан иборат бўлиб сўровнома иштирокчилари ҳақидаги демографик маълумотни, молия маблағларидан фойдаланиш имкониятлари ҳақидаги маълумотни, ислом молияси учун имкониятларнинг мавжудлиги, суғурта бозори, ҳамда ислом ижтимоий молияси ҳақидаги маълумотларни қамрам олди.

Сўровнома қуйидагича ўтказилди:
Бизнес вакиллари/тадбиркорлар

Сўровнома, 1000 (бир минг) тадбиркор/ бизнес вакиллари ўртасида тўғридан-тўғри суҳбатлар шаклида ва яна 1235 сўровнома интернет орқали, Google form ва Survey Monkey дастурларидан фойдаланган ҳолда онлайн шаклда ўтказилди. Шундай қилиб, Жами 2235 та тадбиркор (бизнес вакиллари) ўртасида сўровнома ўтказилди.

Банклар. Республикадаги барча тижорат банкларига (30та) расмий хатлар сўровнома шаклини илова қилган ҳолда юборилди ва 27 та банкдан жавоб хати (тўлдирилган сўровномалар билан бирга) олинди.

Аҳоли. Аҳоли ўртасида ўртасида ўтказилган сўровнома интернет орқали, Google form ва Survey Monkey дастурларидан фойдаланган ҳолда онлайн шаклда ўтказилди. Сўровномада жами 4938 та респондент иштирок этди.

Сўровномада иштирок этган аҳолининг 47 фоизининг ёши 31-45 оралиғида, 44 фоизиники 18-30 оралиғида бўлган.

Иштирокчиларнинг 42 % олий маълумотга (бакалавр), 36 % эса ўрта маълумотга эга бўлган (яъни ўрта мактабни битирганлар). 25% иштирокчи давлат хизматчилари, 21 % эса хусусий тармоқ вакиллари бўлган.

Сўровномада иштирок этган тадбиркорлар бизнесларининг ташкилий шакли бўйича маълумот қуйидагича:

1. Масъулияти чекланган жамиятлар – 44%;
2. Хусусий корхоналар – 18%;
3. Хусусий тадбиркорлар – 16,5%

Шундан 64% кичик фирмалар, 25 % микрофирмалар, 10 % йирик компаниялар.

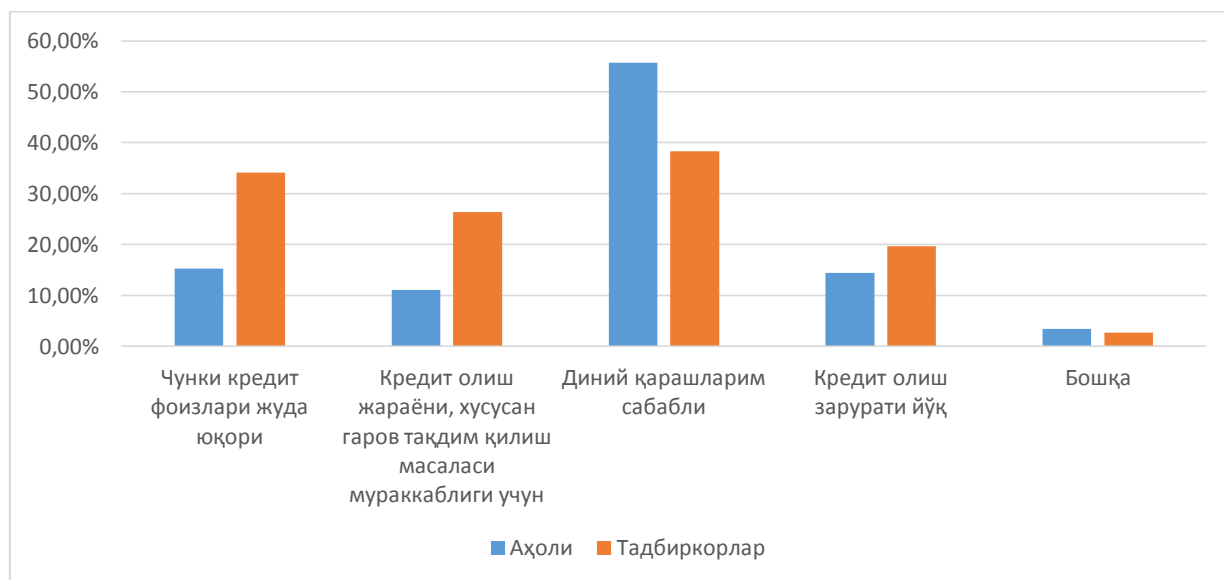
26 % компаниялар саноат соҳасида, 17 % хизмат кўрсатиш, 22 % савдо, 13 % эса қурилиш соҳасида фаолият олиб борган.

Ушбу компаниялар 41 %нинг йиллик ялпи даромади 100 млн.сўмдан кам, 37 %нинг даромади 100 миллиондан 1 миллиардгача, ва фақат 4 %ники 10 миллиарддан кўп бўлган.

Банкларга келадиган бўлсак, сўровнома тўлдирган банкларнинг 2 таси 100% давлат банки, 5 таси хусусий ва 20 таси акциядорлик тижорат банкларидир.

Сўровнома ўтказиш жараёнида бизнес вакиллари, ҳамда аҳолидан банк кредитлари олганликлари ҳақида сўралганда, 40% тадбиркор, ва 31% аҳоли расмий банк-молия муассасаларидан кредитлар олишганлигини тасдиқлашди. Тадбиркорларнинг 50% кредитларни ишлаб чиқариш воситалари (яъни турли дастгоҳ ва ускуналар), транспорт воситалари ва махсус техника сотиб олиш учун, 34% айланма молия маблағларини шакллантириш учун, 11 % қишлоқ хўжалик соҳасидаги лойиҳаларни амалга ошириш учун жалб қилганликларини айтишган. Банк кредитларидан фойдаланган аҳолининг 53 % истеъмол кредитлари, 28 % эса ипотека (яъни уй-жой сотиб олиш учун) кредитлари олишганлигини айтишган. Сўровномада иштирок этган 60% бизнес вакили, ҳамда 68% жисмоний шахслар кредитлардан фойдаланмасликларини айтишган.

Бизнес ва жисмоний шахслар учун энг асосий муаммо анъанавий кредитларнинг ислом дини талабларига мос эмаслиги бўлган. Хусусан, бизнес вакиллари 38 %, ҳамда жисмоний шахсларнинг 55 % диний қарашлари сабабли анъанавий кредитлардан фойдаланмасликларини айтишган (7-расм). Кредитлардан фойдаланмасликнинг бошқа сабаблари сифатида фоиз даражасининг юқорилиги, мураккаб талабларнинг мавжудлиги, ҳамда кредитлардан фойдаланиш зарурати йўқлиги кўрсатилган.

7-расм: Расмий банк-молия муассасалари кредитларидан фойдаланмаслик сабаблари

Манба: Сўровнома натижалари асоси муаллиф томонидан тайёрланган.

МОЛИЯ ВА СОЛИҚЛАР

Жисмоний шахсларга ҳам, тадбиркорларга ҳам банк кредитлари олиш мураккаблиги, ҳамда фоиз даражаси юзасидан ҳақида савол берилди. Бу саволга 45% жисмоний шахс кредит олиш унчалик мураккаб эмаслигини айтишган бўлса, 44 % кредитлар бўйича фоиз даражасининг юқорилигини таъкидлашган. Бизнес вакилларининг 42 % банклардан кредит олиш унчалик мураккаб эмас дейишган бўлса, 36 % тадбиркорлар фоиз даражасининг юқорилигини қайд этишган. Шунингдек, 44% бизнес вакиллари банклардан кредит олиш ўта даражада қийин эмас деб жавоб беришган, 24% кредит олиш шартлари мураккаб дейишган ва буни гаров ва битимларнинг мураккаблиги билан изоҳлашган.

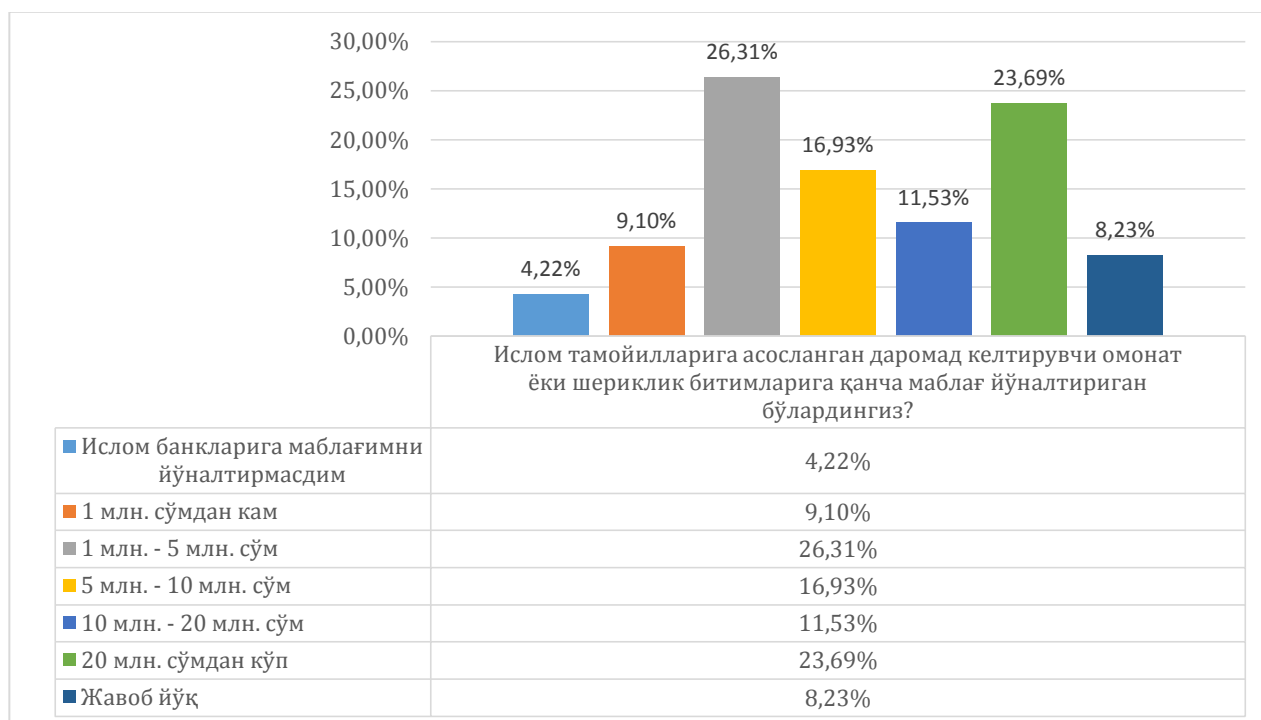
Банклар ўртасидаги рақобат даражасини 15 % банклар жуда юқори деб, 70,4 % эса юқори деб баҳолашган. Банкларнинг бошқа молия муассасалари билан рақобат даражаси юқори эмас деб 85,2 % банклар (23 та банк) айтишган бўлса, 7,4 % (2та банк) юқори деб айтишган. Шунингдек банклардан улар лизинг амалиёти билан шуғулланишлари ҳақида сўралганда, 2017-2018 йилларда 80% банк лизинг билан шуғулланганлиги, 2019 йилга келиб эса бу кўрсаткич 76 %га тушганлиги, 24 % банк (6 та банк) эса умуман лизинг хизматлари кўрсатишмагани маълум бўлди.

61 % бизнес вакиллари ва 75 % жисмоний

шахслар агар ислом молия муассасалари Ўзбекистонда фаолият бошлашса, ўз молиявий амалиётларини ислом молия муассасаларида олиб бориш истагини билдиришган. Шу билан бирга, 35 % тадбиркор ва 22 % жисмоний шахс бу нарса молия муассасаларининг маҳсулот ва хизматлари нархи ва сифатига боғлиқ (яъни агар ислом банкларида молиявий амалиётлар олиб бориш арзонроқ ва/ёки қулайроқ бўлса улар билан ишлаймиз, акс ҳолда йўқ деган маънода) дейишган. Фақат 3% жисмоний шахс ислом банклари ҳақида маълумотга эга бўлмаганликлари учун уларнинг маҳсулот ва хизматларига қизиқиш билдирмасликлари ҳақида айтишган.

47 % бизнес вакиллари ва 55 % жисмоний шахс ислом банклари хизмат ҳақи юқори бўлса ҳам улар билан ишлайверишларини айтишган, чунки бу уларнинг диний дунёқарашлари билан боғлиқ эканлигини айтиб ўтишган (мақсад - молиявий амалиётларни ислом дини талабларига мувофиқ тарзда олиб бориш).

Шу билан бирга, 22 % бизнес вакиллари ва 19 % жисмоний шахслар бунга тескари фикр билдиришган, яъни улар учун молия маҳсулотлари ва хизматларининг нархи муҳим эканлигини (яъни агар ислом банклари маҳсулотларининг нархи қиммат бўлса у ҳолда улар билан ишламасликларини) айтишган.

8-расм. Ислом банклари омонат турларига йўналтирилиши мумкин маблағлар (сўмда)

Манба: Сўровнома натижалари асоси муаллиф томонидан тайёрланган.

Бундан ташқари, Ўзбекистонда ислом молия тизими жорий қилинса 44% корхоналар (бизнес) ва 42% жисмоний шахслар ўз шахсий

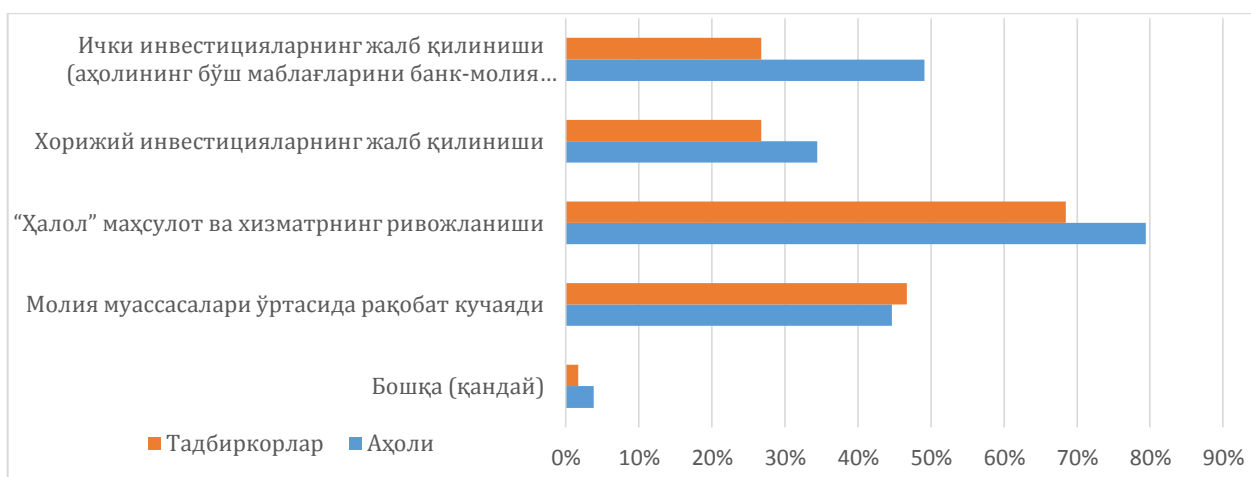
(бўш) маблағларини ислом банклари омонатлари ва шерикчилик лойиҳаларига киритишларини, 26 % корхона ва 36 % жисмоний шахслар

МОЛИЯ ВА СОЛИҚЛАР

эса бундай қилмасликларини айтишган.

“Ислом тамойилларига асосланган даромад келтирувчи омонат ёки шериклик битимларига қанча маблағ йўналтириган бўлардингиз?” деган саволга 26,3 % жисмоний шахслар

1 млн.дан - 5 млн. сўмгача бўлган, 23,7 % эса 20 млн. сўмдан кўп бўлган (бўш) маблағларини ислом банкларига омонат сифатида қўйишга тайёр эканликларини билдиришган (8-расм).

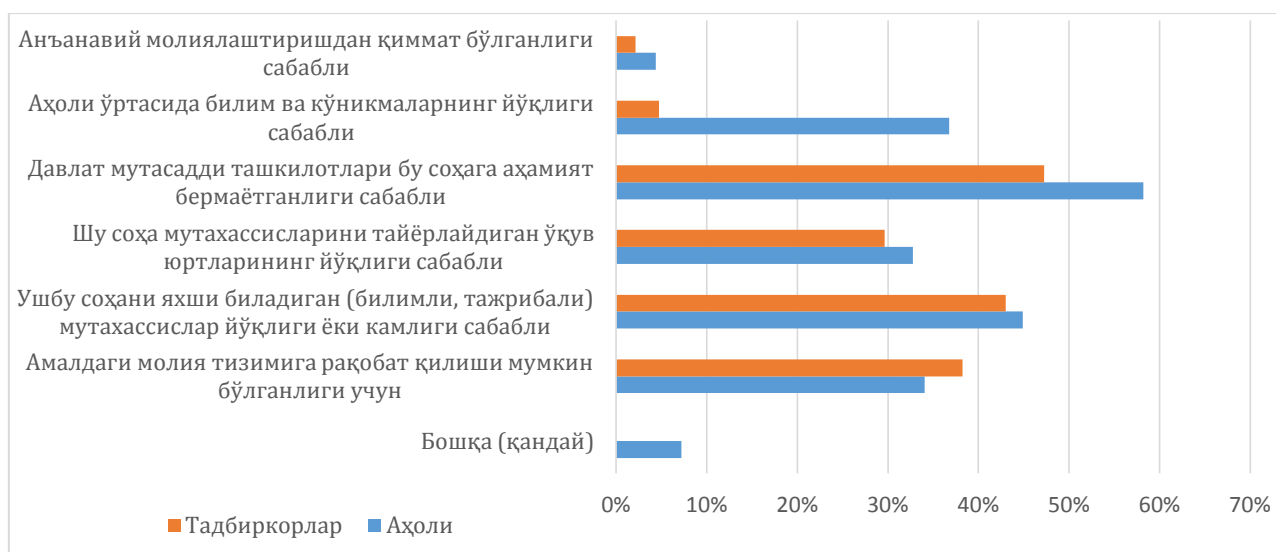

9-расм. Ўзбекистонда ислом молия тизимини татбиқ қилиш ва ривожлантириш истиқболлари

Манба: Сўровнома натижалари асоси муаллиф томонидан тайёрланган

Бизнес вакиллари ҳам, жисмоний шахслардан ҳам ислом молия маҳсулотлари ва молиялаштириш усул-битимлари ҳақида билиш билмасликлари сўралди ва олинган жавоблардан ижара (лизинг) маҳсулоти иккала гуруҳда ҳам энг машҳур молия маҳсулоти, ундан кейин эса мудораба шартномаси эканлиги маълум бўлди. Салам, истисна ва сукук камчиликка маълум бўлган маҳсулотлар бўлиб чиқди.

Сўровномада иштирок этган 79 % жисмоний шахс ва 68% тадбиркорлар мамлакатда ислом молиясининг татбиқ этилиши “ҳалол” маҳсулот ва хизматлар бозорининг ривожланишига туртки беради деб ҳисобласа, 45 % жисмоний шахс ва 47 % корхоналар ислом молиясининг кириб келиши молия муассасалари ўртасидаги рақобатни кучайтиради деб ҳисоблашади (9-расм).

10-расм. Ўзбекистонда ислом молиясининг ривожланмаганлиги сабаблари

Манба: Сўровнома натижалари асоси муаллиф томонидан тайёрланган

Шу билан бирга, 47% бизнес вакиллари, ҳамда 58 % жисмоний шахслар Ўзбекистонда ислом молиясининг татбиқ қилинмаётганлиги сабабини давлатнинг масъул идора ва ташкилотлари бу соҳани ривожлантиришга эътибор

қаратмаётганлиги билан изоҳлашган. Бунинг бошқа сабаблари қаторида мутахассисларнинг камлиги, ислом молияси бўйича билим берувчи таълим муассасаларининг йўқлиги кўрсатилган (10-расм).

МОЛИЯ ВА СОЛИҚЛАР

Сўровномада иштирок этган 39% тадбиркор ва 42% жисмоний шахснинг фикрича ислом молия маҳсулотларига талаб юқори бўлади. Молия маҳсулотлари турларига келадиган бўлсак, ижара (26%), мушорака ва мудорабага (24%) талаб юқори бўлади деб айтишган бўлса, 43% корхоналар қайси ислом молия маҳсулотларига талаб юқори бўлишини билмасликлари маълум бўлди.

Ўтказилган сўровнома доирасида банкларга “Ўзбекистонда ислом молияси татбиқ этилиши, жумладан ислом банклари очилишини қўллаб-қувватлайсизми” деган савол берилди ва барча банклар бир овоздан буни қўллаб қувватлашини айтишди. Баъзи банклар мамлакатда ислом банклари очилишини қўллаб-қувватлашларини Ўзбекистон аҳолисининг тахминан 90 фоизи мусулмонлар эканлиги ва бундай молия маҳсулотларига бизнес тарафидан талаб юқори эканлиги билан изоҳлашган. 67% банк ислом молиясининг татбиқ қилиниши жуда ҳам керак, чунки бу молия муассасалари ўртасидаги рақо-

батни кучайтиради, “ҳалол” маҳсулот ва хизматлар бозори ривожланади, мусулмон мамлакатларидан инвестиция кириб келиши кучаяди деб айтишган.

26% банклар ислом молияси маҳсулотлари тадбиркорлар учун ҳам, аҳоли учун манfaatли бўлади, чунки уларнинг янги молия маҳсулотлари ва хизматларига эhtiёжи мавжуд дейишган. Шу билан бирга 2 та банк (7,4%) мамлакатда битта ёки иккита ислом банки ёки анъанавий банкларда “ислом молияси дарчалари” бўлиши кифоя, чунки талаб шунга яраша деган фикр билдиришган.

Сўровнома натижаларига кўра, 44,4% банк вакиллари тижорат банкларининг ислом молия тизимини жорий қилиш истаги бор, лекин бунга уларнинг имкониятлари етарли эмас деб, 44,4% эса банклар ислом молиясининг асосий тамойилларини билишади холос, бу эса қисқа муддатда ислом молия тизимини жорий қилиш учун етарли эмас деб ҳисоблашлари маълум бўлди (1-жадвал).

1-жадвал

Ўзбекистонда ислом молия тизимини татбиқ қилиш имкониятлари

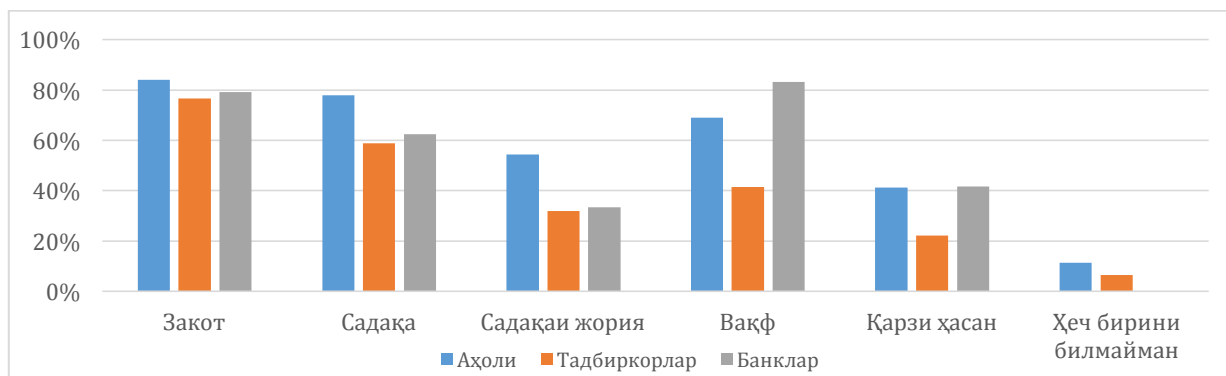
Ислом молия тизимини қисқа муддатларда жорий қилиш учун тижорат банкларига имкониятлар етарлими?	Сони	Фоизи
Ҳа, ушбу соҳада фаолиятимизни бошлаш учун билимли мутахассисларимиз етарли	3	11.11%
Имкониятлар етарли деб бўлмайди, аммо биз ушбу соҳани ривожлантиришга тайёрмиз	12	44.44%
Биз бу тизимнинг асосий тамойилларинигина биламиз, лекин ушбу йўналишда фаолият бошлаш учун бу етарли эмас	12	44.44%
Бу соҳада керакли билимларга эга мутахассисларимиз умуман йўқ	0	0.00%
Жами	27	100.0%

Манба: Сўровнома натижалари асоси муаллиф томонидан тайёрланган.

81% банклар Ўзбекистонда ислом молия тизимини жорий қилиш аҳоли тарафидан ислом молиясига бўлган катта қизиқиш туфайли уларнинг бўш маблағларини омонат турлари ёки шерикчилик битимларига жалб қилиш имкониятини оширади деб жавоб беришган. Шу билан бирга 15% банклар бунга қарши фикр айтишган, яъни улар ислом молиясига талаб паст деган, 4% банк эса умуман талаб йўқ деган.

Қайси ислом молия маҳсулотлари мамла-

катимизда тадбиркорликни қўллаб қувватлашда самаралироқ бўлади деган саволга 81% банклар мушорака ва мудораба, чунки бу маҳсулотлар шерикчиликка асосланган деб жавоб беришган бўлса, 66% банклар муробаҳа ва ижара маҳсулотлари самарали бўлади, чунки ҳудди шунга ўхшаш фаолият турлари Ўзбекистонда бор деб жавоб беришган (яъни муробаҳа ва ижарани қўллаш қийинчилик туғдирмайди деган маънода).

11-расм. Сўровнома иштирокчиларининг ислом ижтимоий молияси турлари ҳақида тушунчага эгалиги

Манба: Сўровнома натижалари асоси муаллиф томонидан тайёрланган.

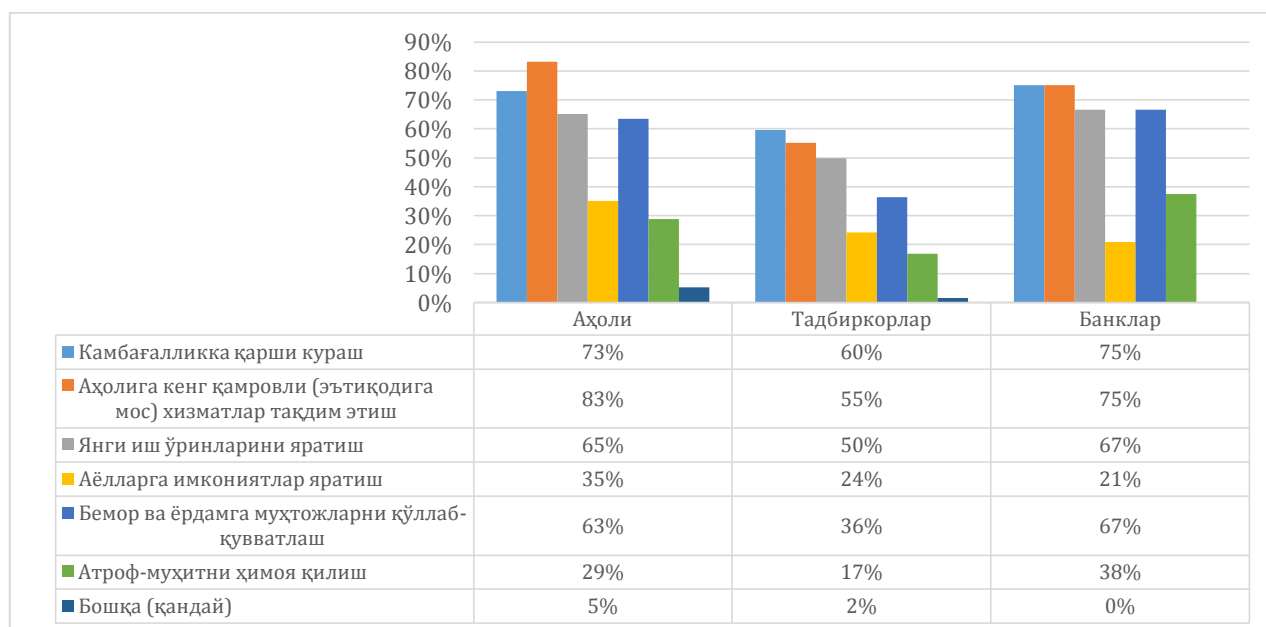
МОЛИЯ ВА СОЛИҚЛАР

Сўровномада иштирок этган аксарият жисмоний шахслар ва тадбиркорлар ислом молияси ҳақида билим ва маълумотлар тарқатишнинг энг яхши йўли/усули сифатида ижтимоий тармоқлар, вэб-сайтлар, махсус теледастурлардан фойдаланиш эканлигини айтишган (40% дан 70% гача иштирокчи шундай жавоб берган). 74% банклар эса хорижий ислом молия муассасаларида тажриба ўрганиш энг самарали усул дейишган. Улар шунингдек бу мавзуда тренинг ва семинарлар ўтказиш яхши натижа беришини (67%) айтишган.

Ислом ижтимоий молиясининг закот, са-

дақа ва вақф каби турлари ҳақида аҳоли, тадбиркорлар ва банклар орасида тушунча борлиги аҳамиятга эга (11-расм).

60% тадбиркорлар, 75% банклар ва 73% жисмоний шахслар ислом ижтимоий молияси Ўзбекистонда камбағалик даражасини пасайтиришга ёрдам беради деб ишонишини айтишган. Шунингдек 55% бизнес вакиллари, 75% банклар ва 83% жисмоний шахслар ислом молиясининг татбиқ этилиши натижасида аҳолига Шариатга мос хизматлар кўрсатилади дейишган (12-расм).

12-расм. Ислом ижтимоий молиясининг Ўзбекистон учун манфаатлари

Манба: Сўровнома натижалари асоси муаллиф томонидан тайёрланган.

Закот тўлаш ҳақида сўралганда 64 % бизнес вакиллари ўз корхоналари фаолиятдан, 81 % жисмоний шахслар эса ўз бойликларидан закот тўлашга тайёр эканликларини билдиришган. 25 % тадбиркорлар ва 17 % жисмоний шахслар закот тўлашга тайёр эканликларини аммо буни қандай амалга оширишни (яъни қандай ҳисоб-китоб қилишни) билмасликларини айтишган.

Банкларга ислом банклари Ўзбекистон иқтисодиёти ривожига қандай ҳисса қўшиши мумкин деган савол берилди. Бу саволга 12 та банк (44,4 %) ислом банкларининг очилиши сармоялар диверсификациясига (яъни сармоя манбаларини турини кўпайтиришга) сабаб бўлади, тадбиркорларга фоизсиз (яъни ислом молияси тамойиларига мос бўлган) кредитлар тақдим қилиш имконияти пайдо бўлади, мусулмон мамлакатлардан (яъни ИХТга аъзо мамлакатлар) инвестициялар жалб қилиш имконияти ошади, аҳолининг банкларга бўлган ишончи ортади, жалб қилинган аҳоли ва тадбиркорларнинг пул маблағларини “ҳалол” (яъни шариат

рухсат берган) лойиҳаларни молиялаштиришга йўналтириш мумкин бўлади, банклар ўртасида соғлом рақобат кучаяди, аҳолининг ва банк мутахассисларининг ислом молияси ҳақидаги билимлари ортади деб жавоб беришган.

Қўшимча маълумот сифатида қайд этиш лозимки, Осий тараққиёт банки (ADB) тадқиқоти давомида аҳолининг тахминан 30% анъанавий банклар кредитларидан диний қарашлари сабаб фойдаланмасликлари маълум бўлган, ислом банкларининг очилиши ана шу бўшлиқни тўлдиришга имкон беради.

Тўсиқлар: Банклардан Ўзбекистонда ислом банкчилигини жорий этишдаги энг катта тўсиқлар ва муаммолар ҳақида сўралди. Респондентлар энг катта муаммо ислом молия маҳсулотлари ва хизматларини тартибга солувчи қонунларнинг йўқлиги ва амалдаги банк фаолияти ва солиқ бўйича қонунчилик ислом ҳуқуқи тамойиллари асосида ишлайдиган банклар учун мос эмаслигини таъкидлашди. Шунингдек, улар мавжуд солиқ ва банк қонунчилигининг ислом молия амалиёти хусусиятлари билан номуво-

фиқлиги ва банклардаги мавжуд дастурий таъминот тизимлари ислом молия битимлари бўйича амалиёт ўтказишга мослашмаганлиги учун улар билан ишлаш қийин бўлиши мумкинлигига тўхталиб ўтилган. Шу сабабли, ислом банки ва молияси юзасидан тегишли, жумладан ислом суғуртаси - такофулни тартибга солиш қонунларни қабул қилиш зарурлиги таъкидланди. Банклар яна бир жиддий тўсиқ сифатида ислом молия соҳасида тажрибанинг йўқлигини айтишган.

Банклар таклифлари:

- қисқа муддатларда ислом банкчилиги ва молияси Ўзбекистонда татбиқ қилиниши учун тегишли қонунлар қабул қилиниши ва мавжуд қонунларга қўшимча ва ўзгартиришлар киритилиши зарур;

- ислом банкчилиги яхши ривожланган давлатлар билан ҳамкорлик алоқаларини кучайтириш орқали уларнинг тажрибасини ўрганиш кўп хатоларни олдини олишга ёрдам беради ва бошиданоқ соҳани мустақкам пойдевор устига қуриш имкониятини беради;

- ААОИҒИ сертификатлари татбиқ қилиниши ва банк мутахассислари учун ислом молияси ва банкчилиги бўйича тренинглар ташкил қилиниши керак;

- ислом молиясини татбиқ қилиш, қисқа муддатларда мамлакат банк-молия муассасаларида янги молия маҳсулотларининг пайдо бўлишига, бу соҳадаги халқаро/хорижий тажрибани ўрганиш имкониятлари ошишига, банк-молия соҳасида хатарларни камайтириш имкониятлари ошишига ва умуман соҳани жиддий ривожлантиришга имкон яратади. Буларнинг барчаси мамлакатга қўшимча инвестициялар жалб қилиш имконини беради;

- шерикчиликка, яъни фойда-зарарни бўлишга асосланган ёки бошқача айтганда маънавий асосга эга бўлган ислом молия механизмларини жорий этиш аҳоли ва тадбиркорларга муқобил молия механизмларини таклиф қилиш имконини беради, бу эса, уларнинг иқтисодий-молиявий фаолияти фаоллашувига сабаб бўлади.

Хулоса ва таклифлар. Ислом молияси, хусусан, сукук бозорининг шаклланиши ва ривожланишида жамият талаби асосий омил сифатида хизмат қилади. Молия тизимида ислом молияси алоҳида тармоқ сифатида шаклланиб улгурган бўлиб, шариатда мавжуд бўлган савдога оид қонун-қоидалар замонавий ислом молияси тизимига асос бўлди. Бугунги кунга келиб, бу тизимдан мусулмонлар кам истиқомат қиладиган мамлакатларда ҳам самарали фойдаланиб келинмоқда.

Ислом молия восита ва маҳсулотларини жорий қилган дуалистик тизимли мамлакатлар тажрибасидан чиқарилган хулоса шуки, ислом молияси анъанавий молия тизими билан тенг рақобатлашган ҳолда жамиятга иқтисодий ўсиш ва самара олиб келади. Таҳлиллар кўрсатмоқдаки, ислом молиясининг инструменти бўлган сукуклар эмиссиясининг ортиб бориши иқтисодиётнинг ўсишига ижобий таъсир кўрсатади. Бизнинг фикримизча, сукуклар эмиссиялари иқтисодиётга қуйидаги омиллар туфайли ижобий таъсир қилади: Биринчидан, шариат нуқтаи назаридан рибо ва майсир сингари омиллар мавжудлиги сабаб анъанавий облигацияларга инвестиция қила олмаётган мусулмонлар маблағлари иқтисодиётга жалб қилинади. Иккинчидан, инвестиция портфелини диверсификация қилиш орқали хатарлар даражасини пасайтириш учун қулай восита ҳисобланади. Учинчидан, хатарларни бўлишиш тамойили сукук чиқарувчи томонни кўпроқ инвестиция лойиҳаларини амалга оширишга ундайди. Тўртинчидан, қимматли қоғозлар бозорининг ривожланиши молиявий тармоқ иштирокчилари ўртасидаги рақобатни кучайтиради.

Ўзбекистон аҳолисининг аксар қисми мусулмонлар ташкил этганлиги сабабли ислом молияси учун юқори даражада эҳтиёж мавжуд бўлиши борасидаги гипотезамиз ўтказилган сўровнома натижаларига кўра ўз тасдиғини топди. Барча таҳлиллардан хулоса шуки, ислом молиясини жорий этиш Ўзбекистон иқтисодиёти ривожини учун янги омил бўлиб хизмат қилади.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Отабек Назиров, *Капитал бозорни ривожлантириш агентлиги директори*. <https://kun.uz/news/2020/11/29/sukuk-ozbekiston-bozoridagi-yangi-moliyaviy-instrument-otabek-nazirov-bilan-suhbat>
2. Антропов В.В. *Исламские финансы в глобальной экономике: современные тенденции и перспективы. Причины появления исламских финансов // Экономический журнал. 2017. №48.с. 57-77;*
3. Гафурова Г.Т. *Сукук в системе исламского финансирования // Вестник АГТУ. Экономика. 2011. №2. с. 90-94;*
4. Мокина Л.С. *Исламские ценные бумаги как источник финансирования инвестиционных проектов и перспективы их размещения на финансовом рынке России // Российское предпринимательство. 2017. Том 18. №22. с. 3429-3446;*
5. Трофимова О. *Мусульмане и ислам в Западной Европе // Мировая экономика и международные отношения. 2009. №10. с. 52-62;*
6. Зарипов И.А. *Малайзия – флагман исламских финансов // Вестник финансового университета. 2016. №4. с. 118-129;*
7. Р.И.Беккин. *Исламская экономическая модель и современность. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд. дом Марджани, 2010. – 367 с.*
8. Хасанов Х. *Аҳлоқий (исломий) молиялаштириш тизими – инновацион молиялаштириш востиси сифатида (Ўзбекистон ва МДҲ мисолида). "Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар" илмий электрон журнали. № 5, 2017 й.;*

9. Хасанов Х., Давлатяров О. Фоиз ставкаси ва инфляция даражаси ўртасидаги боғлиқликнинг исломий молиялаштириш жиҳатидан таҳлили. *Стратегическое планирование – важный фактор стабильности устойчивого социально-экономического развития страны и регионов: материалы Форума экономистов/под общей редакцией. Т.Ахмедова.* –Ташкент: IFMR, 2019. сс. 245-252.
10. Султанов М. Ўзбекистонда инвестиция фондларини ривожлантириш истиқболлари. *Иқтисодийёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) автореферати.* -Т.: ТДИУ, 2019. 58 б.;
11. Жўраев Б. *Исломий молиялар ва банк тизими.* – Т.: O'zbekiston, 2014. – 464 б.;
12. Жўраев Б. *Исломий молия асослари [Матн]/Е.А.Байдаулет.* – Тошкент: «O'zbekiston» НМИУ, 2019. – 432 б.;
13. Жўраев Б. *Ислом иқтисодий модели ва замон [Матн]/Р.И.Беккин – Тошкент: «O'zbekiston» НМИУ, 2019. – 360 б.*
14. Zulkhibri M. (2015). A synthesis of theoretical and empirical research on sukuk. *Borsa Istanbul Review*, 15, p. 240. doi: [10.1016/j.bir.2015.10.001](https://doi.org/10.1016/j.bir.2015.10.001)
15. Ibrahim, Y., & Minai, M. S. (2009). Islamic bonds and the wealth effects: evidence from Malaysia. *Investment Management and Financial Innovations*, 6(1), pp. 184–191. [Retrieved from]
16. Ahmad N., Daud S.N., & Kefelia Z. (2012). Economic forces and the sukuk market. *Procedia: Social and Behavioral Sciences*, 65, pp. 127–133. doi: [10.1016/j.sbspro.2012.11.101](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.11.101)
17. Said A., & Grassa R. (2013). The determinants of sukuk market development: does macroeconomic factors influence the construction of certain structure of sukuk? *Journal of Applied Finance and Banking*, 3(5), pp. 251–267. [Retrieved from]
18. Echchabi A., Abd.aziz H., Idriss U., 2016. Does sukuk financing promote economic growth? An emphasis on the major issuing countries. *Turk. J. Islam. Econ.* 3, pp. 63–73. doi: [10.15238/tujise.2016.3.2.63-73](https://doi.org/10.15238/tujise.2016.3.2.63-73)
19. Smaoui H., & Nechi S. (2017). Does sukuk market development spur economic growth? *Research in International Business and Finance*, 41, pp. 136-147. doi: [10.15238/tujise.2016.3.2.63-73](https://doi.org/10.15238/tujise.2016.3.2.63-73)
20. *Islamic Finance Development Report 2020: Progressing through adversity.* The Islamic Corporation for the Development of the Private Sector and Refinitiv. p72.
21. Mohammed Imad Ali, Ikramur Rahman Falahi. *Islamic banking and finance: principles and practices // Marifa Academy Private Limited*, 2014. p161. [Retrieved from]
22. IFM Sukuk report: A comprehensive study of the global sukuk market. *International Islamic Financial Market*, July 2020, 9th edition. p190.
23. <https://www.isdb.org/uzbekistan>
24. <https://www.uz.undp.org/content/uzbekistan/en/home/library/poverty/landscaping-analysis-of-islamic-finance-instruments-in-uzbekista.html>

МАҲАЛЛИЙ БЮДЖЕТЛАР СОЛИҚЛИ ДАРОМАД БАЗАЛАРИНИ МУСТАҲКАМЛАШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Соатова Нодира Бобохановна -

Тошкент молия институти,

“Молия-кредит” кафедраси катта ўқитувчиси

Аннотация: Мазкур мақолада маҳаллий бюджетларнинг солиқли даромадлари базаларини шакллантириш, маҳаллий бюджетларнинг даромад йўналишларини белгилаш, маҳаллий бюджет даромадларининг шакллантириш механизмларига таъсир этувчи омиллар самарадорлигини ошириш ҳамда маҳаллий бюджетнинг даромад базаларини белгилашда солиқ потенциали, маҳаллий бюджет даромадлар таркибини шакллантириш тартиби, солиқли даромадларнинг турли даражадаги бюджетлар ўртасида тақсимланиш механизмлари ёритилган.

Калит сўзлар: Давлат бюджети, солиқ, солиқ сиёсати, солиқли даромадлар, маҳаллий бюджет, маҳаллий бюджетни режалаштириш, маҳаллий солиқлар, даромад базалари.

НАПРАВЛЕНИЯ МЕСТНОГО БЮДЖЕТА ПО УКРЕПЛЕНИЮ НАЛОГОВЫХ ДОХОДОВ

Соатова Нодира Бобохановна -

Ташкентский финансовый институт,

Старший преподаватель кафедры “Финансов и кредита”

Аннотация: В статье рассмотрены вопросы формирования базы налоговых доходов местных бюджетов, определения доходных направлений местных бюджетов, повышения эффективности факторов, влияющих на механизмы формирования доходов местных бюджетов, а также налоговый потенциал при определении доходной базы местных бюджетов, порядок формирования структуры доходов местных бюджетов, механизмы распределения налоговых доходов между бюджетами различных уровней.

Ключевые слова: Государственный бюджет, налоги, налоговая политика, налоговые доходы, местный бюджет, планирование местного бюджета, местные налоги, доходные базы.

LOCAL BUDGET DIRECTIONS FOR STRENGTHENING TAX INCOME

Soatova Nodira Boboخانovna -

Tashkent Financial Institute,

Senior teacher of the department "Finance and Credit"

Annotation: The article deals with the issues of forming the base of tax revenues of local budgets, determining the revenue directions of local budgets, improving the efficiency of factors affecting the mechanisms of generating local budget revenues, as well as the tax potential in determining the revenue base of local budgets, the procedure for forming the structure of local budget revenues, mechanisms for distributing tax revenues between budgets of different levels

Key words: State budget, taxes, tax policy, tax revenues, local budget, local budget planning, local taxes, revenue bases.